

HISTORIEN SOM RELIGIONS- ERSTATNING

Av Thomas Hylland Eriksen

Det blir av og til sagt at en viktig årsak til vår tids store interesse for historie – noe som ikke minst kommer til uttrykk ved oppslutningen om de årlige arrangementene her på Stiklestad – er behovet for trygghet og stabilitet. Det er et stort behov for røtter i en omskiftelig verden, sier man gjerne. Jeg er ikke så sikker på at dette er den beste tolkningen. For historien er jo langtfra så trygg lenger som den kanskje var en gang. I 1985 utga David Lowenthal boken *The past is a foreign country*. Fortiden er et fremmed land.

For det er vel ikke først og fremst slik at nærkontakt med en fjern fortid gir oss en følelse av kontinuitet – disse menneskene er som oss, de er oss, de levde bare tilfeldigvis i en annen tid. Jeg vil tro at følelsen av brudd og avstand er minst like sterk. Vikingene var faktisk veldig forskjellige fra oss. De hadde begreper om ære, liv, død, vennskap og kjærlighet som lå langt unna våre. På mange måter minnet vikingene mer om innvånere i polynesiske øyriker i det tyvende århundre enn om de som bor i Norge i dag. Deres politiske lojalitet var knyttet til personer de hadde utvekslet gaver med. Staten var svak og måtte ofte ty til vold. Slektskap var det viktigste organiserende prinsipp og ga den dypeste form for tilhørighet. Drap var vanlig, og romantisk kjærlighet var en luksus man ikke la så stor vekt på. Barn ble bare tolerert så lenge de tedde seg som små voksne. Og så videre.

Men det var ikke først og fremst dette jeg skulle snakke om. Temaet er historien som erstatning for religion. Dette synet har etter min mening mer for seg enn oppfatningen om at historien skulle gi en dyp og varm trygghetsfølelse. Religiositet handler blant annet om jakten på det transcendent, det uutsigelige, lengselen etter å være ett med mysteriet. I sine populære former kommer historieinteressen til uttrykk gjennom rollespill og fantasy-litteratur; men det har også i flere år vært en enestående vekst i rekrutteringen til foreninger som driver med nøktern, deskriptiv lokalhistorie. Dragingen mot fortiden handler både om fornuft og følelse; erkjennelse og mysterium. Den emosjonelle kraften i historien er tydelig i nasjonalismen, for hva er en nasjon om ikke annet enn et sett felles erindringer?

Forskjellene mellom religion og historie synes ved første blick å være innlysende. Religionen gir moralregler, forteller hva som skjer når man dør og tilbyr et vindu mot det uutsigelige. Historien forteller hva som har skjedd og hvorfor. Men så er det likevel ikke så enkelt. For historien forteller faktisk noe om hva som skjer når vi dør: Vi blir selv en del av historien. Den kan også tilby moralregler, ettersom mange av historiene om fortiden har mytens karakter av å ha en moralsk lærdom innebygget. Religionen kan på sin side gi en beskrivelse av verden foruten å tilby regler om hvordan man skal oppføre seg. Det er rent faktisk ikke alltid så enkelt å trekke en entydig grense mellom det beskrivende og det normative, det oppdiktete og det faktiske.

Historien har alltid et mytisk element. Den innrammer en del av verden og retter flomlyset mot bestemte begivenheter, og dermed ekskluderer den andre hendelser, endog bestemte personer og grupper opplevelser av de samme hendelsene. Visse epoker i historien blir tillagt enorm betydning – tenk bare på litteraturen om årene 1940-45 i dette landet – mens andre bortimot blir forbigått i taushet (firehundreårsnatten?).

Men jeg foregriper. For hva vil det si at historien har mytiske elementer? I *Oxford English Dictionary* blir «myte» definert slik:

«en rent fiktiv narrativ som vanligvis involverer overnaturlige personer, handlinger eller hendelser og som inkorporerer en populær forestilling vedrørende naturlige eller historiske

fenomener ... men brukes ofte vagt for å inkludere enhver narrativ med fiktive elementer.»

Siste del av definisjonen svarer til den alminnelige bruken av ordet myte i dagligtalen, som synonymt med usannhet. Definisjonen i *OED* avslører indirekte den definerendes eget syn på historien som noe som er ikke-mytisk og objektivt. Dersom en fortelling bærer preg av påfunn og (helst) overnaturlige skapninger, kvalifiserer den til betegnelsen myte; underforstått: dersom en historie derimot er sann, er den ikke mytisk. Men sannhet og usannhet er problematiske begreper. Når en edsvoren i rettssalen bedyrer at han skal fortelle «sannheten, hele sannheten og intet annet enn sannheten», må både han og juryen vite at det er umulig å fortelle «hele sannheten». Forfatterne av skriftlige historier har sine metoder for å skille ut vesentlige trekk ved fortiden; fortellerne av muntlige myter har sine. I begge tilfeller er fortelleren et barn av sin tid, og i begge tilfeller finnes det lyttere som vil trekke sine egne slutninger av historiene. Som den nylig avdøde filosofen Paul Ricœur viste i sitt store verk *Temps et récit* («Tid og fortelling»), utgjør narrativene om fortiden en syntese av fiksjon og registrering av begivenheter, og slik må det nødvendigvis være.

Bertrand Russell spekulerte en gang på om ikke kloden teoretisk sett kunne ha blitt skapt for fem minutter siden, med en fiks ferdig befolkning som hadde fått programmert inn «erindringer» om begivenheter som angivelig skulle ha funnet sted i fortiden. Den rasjonalistiske ateisten Russells tankeeksperiment er forbløffende likt et kristent argument mot evolusjonslæren, som gikk ut på at Den onde hadde plassert fossiler omkring i landskapet for å forvirre menneskene og lede dem på villstrå.

Når vi betrakter historiske narrativer som mytiske fortellinger om nåtiden, spiller det liten rolle om Russell eller det nittende århundres presteskap hadde rett eller tok feil. Historiene er selektive og ideologiske, enten de rent faktisk viser til hendelser i forgangne tider eller ikke. Det som teller, er hvordan historiene om fortiden – enten de kalles «objektiv historieforskning» eller «myter» av dem som tillater seg å operere med slike skiller – blir oppfattet og brukt, hvordan de trekkes inn i levende menneskers for-

ståelse av seg selv og verden. For faghistorikerne kan det naturligvis være høyst relevant å gradere fortellingene om fortiden på en skala som spenner fra den rene usannhet – som de sovjetiske retusjeringene av fotografier, hvor Beria og andre som falt i nåde blir sporløst borte – til den fyldestgjørende, nyanserte og samvittighetsfullt gjengitte detaljbeskrivelse av fortidige forløp. Det kan også påpekes, som antropologer ofte har gjort, at afrikanske folk, nærmest i ren orwellsk stil, manipulerer bevisst med genealogier for å påberope seg jordrettigheter og politiske embeter. Avsløringer av slike åpenbare falsknerier kan naturligvis være en kilde til ikke så rent lite skadefryd, og det har absolutt sine komiske sider at det i Europas historie er blitt solgt tilstrekkelig mange splinter av Jesu kors til at en flittig samler ville ha kunnet åpne en trevarehandel, eller at det i høymiddelalderen ble oppbevart intet mindre enn fjorten konserverte eksemplarer av Jesu forhud i ulike kirker i Europa. Mitt forehavende er imidlertid ikke å skille løgn fra sannhet – det gjør kritiske historikere og historikerkritikere selv – men å utforske mytenes emosjonelle kraft.

Eric Hobsbawm, som vel må plasseres blant de skadefro, skiller for sin del mellom «invented traditions» og «existing customary traditional practices», altså oppfunne og ekte tradisjoner. De oppfunne innbefatter den skotske høylandstradisjonen (som langt fra er så eldgammel som skottene gjerne hevder), Baden-Powells speidertradisjon, det mytiske Wales, britiske imperietradisjoner i Afrika og India, og mange av nazistenes ritualer. Selv om Hobsbawm og hans medforfattere i *The Invention of Tradition* beskriver en rekke interessante historieforfalskninger og modifikasjoner, er skillet mellom «oppfunne» og «ekte» tradisjoner uheldig og i siste instans vilkårlig. Alle tradisjoner er i en viss forstand «oppfunne» av mennesker, og selv eldgamle myter og ritualer blir kontinuerlig fornyet og forandret for at de skal passe til en nåtid. Et eksempel er julefeiringen i kristne land, som vel må betegnes som en «ekte tradisjon» i Hobsbawms forstand, men som ikke desto mindre har gjennomgått mange metamorfoser helt til den er endt opp – i likhet med mange andre ritualer i vår tid – som en nokså rendyrket kommersiell begivenhet der varekonsum står i fokus. I Sovjetunionen forsøkte de nye makt-haverne i 1917 faktisk å avskaffe julefeiringen, da den beviselig

ikke var revolusjonær i sitt vesen. Etter noen år innså de at julen ikke lot seg avskaffe, og at deres negative holdning faktisk svekket regimets popularitet, hvorpå de vendte om 180 grader: Heretter skulle julen være en kommunistisk fest, sponset av Partiet. I form og innhold forble feiringen uforandret.

Var den sovjetiske julen en «oppfunnet» eller en «ekte» tradisjon? Den var, i likhet med de fleste tradisjoner, begge deler.

Om myter gir det heller ingen mening å snakke om hvorvidt de er «nye» eller «gamle», ettersom de er nye bearbeidelser (eller transformasjoner) av et råstoff som gjerne kan være gammelt; som iallfall blir oppfattet som gammelt.

Mytene gir verden en moralsk struktur den ellers ikke ville ha hatt. De skaper orden der det ellers ville ha vært kaos, og gjør rede for distinksjonenes opprinnelse. Heraklit, som tilhørte en av de første generasjonene greske filosofer, altså dem som bevisst skal ha brutt med en mytisk tenkemåte, skrev angivelig at «alt flyter»: han var sannsynligvis en av de første myte-dekonstruktørene. Merk forresten hvor gjennomsyret språket og tenkningen er av forvregninger av fortiden. Vi snakker uten å blunke om «greske filosofer», men ideen om det greske kom senere og er i hovedsak et produkt av renessansen og den enda senere sammenlignende språkforskningen. Eurosjävinismen påberoper seg «den greske filosofien», «det greske mirakel» og så videre, og ser bekvemt bort fra at oldtidens kultur var noe som fantes rundt hele det østlige Middelhavet, Levanten. «Gresk», «fönikisk» og «tyrkisk» var ikke meningsfylte merkelapper i antikken, men de er blitt avgjørende i ettertid. Grekerne innrømmet selv betydelig inspirasjon fra Egypt, som imidlertid er geografisk plassert på et kontinent som i dag forbindes med underutvikling, og som iallfall ikke kan brukes ideologisk av europeiske nasjonsbyggere. Da den historiske lingvistikken skjøt fart parallelt med nasjonsbyggingen på 1800-tallet, ble det gang på gang slått fast av europeiske språkforskere at semittiske språk var enkle (ergo var semittene enkle) mens indo-europeiske språk var komplekse (altså måtte europeerne også være det). Den arabiske kulturelle gullalderen, som falt sammen med middelalderen lenger nord, er nesten ukjent i Europa, selv om det hender at europeiske idéhistorier nevner dens betydning for det som skandaløst blir omtalt som «tilbakeføringen» av

den greske filosofien. Ellers var arabernes syn på korstogene, ikke overraskende, forskjellig fra de kristnes: muslimene opplevde korstogene som fryktelige invasjoner fra barbariske folk som bare hadde til hensikt å ødelegge sivilisasjonens frembringelser.

Ofte forveksles mytene med objektive sannheter av samme slag som statistiske data (men data som mangler en strukturerende narrativ er meningsløse). Lenge trodde forskere og skrivebordsantropologer, deriblant Friedrich Engels, således at «det opprinnelige samfunn» var matriarkalsk. Den viktigste grunnen var at mange av folkeslagene som var blitt besøkt av misjonærer og oppdagelsesreisende – fra Afrika til Sør-Amerika – fortalte myter om en disig urtid da kvinnene bestemte. Som man kunne vente seg, var dette angivelig en konfliktfylt og forvirrende tid da ingenting i samfunnet fungerte som det skulle. Så, en dag, kom en mann som detroniserte kvinnene og innsatte seg selv og sine brødre som herskere, og siden har det vært som nå. Lærdommen fra disse mytene er at det er farlig å gi kvinnene makt, for «vi vet hvordan det ville ha gått».

Først et stykke ut i det tyvende århundre ble det allmenn enighet blant forskerne om at matriarkatene neppe noensinne hadde eksistert – og om de hadde det, var de langt fra typiske for primitive samfunn. Heretter ble historiene om det opprinnelige matriarkatet studert som ideologiske legitimeringsmyter – de rettferdiggjorde mennenes dominans.

Myter bidrar altså til å legitimere en bestemt samfunnsmessig orden. Under slaveriet var mange europeiske filosofer, teologer og forskere opptatt med å «påvise» at afrikanere enten var et produkt av en separat skapelse (de nedstammet altså ikke fra Adam og Eva), eller at de var «falne raser» assosiert med Satan. Ettersom naturretstanken, som forkynte at alle mennesker var født med bestemte rettigheter, hadde fått fotfeste i Europa, ble det nødvendig å utvikle slike myter om separat opprinnelse for å rettferdiggjøre at man behandlet de svarte dårligere enn husdyr. Selv Darwin plasserte, i *The Descent of Man* (1871), de svarte på et betryggende lavt nivå på menneskets universelle utviklingsstige, langt under distingverte sherrynippende engelske gentlemen med flosshatt og lorgnett. På motsatt ideologisk fløy florerte, iallfall fra Rousseau og utover, antievolusjonistiske myter om en opprinne-

lig gullalder, en *Gemeinschaft*-tid før modernitetens syndefall, da mennesker samarbeidet med hverandre og med naturen; før kapitalismens, stemplingsuret og teknologiens fremmedgjørende diktatur. Enkelte miljøaktivister plasserer gjerne den dag i dag søramerikanske indianere og andre urbefolkninger med lite teknologi i en slik gullalder, og støtter dermed uforvarende opp om den evolusjonistiske tanken om at «primitive» folk i dag lever slik våre forfedre gjorde for flere tusen år siden.

Mytene forteller ikke bare hvorfor vårt folkeslag er privilegert, men gjør også rede for verdens opprinnelse. I mange opphavsmyster er Navngiveren identisk med Skaperen; den guddommelige kraften som skaper språket og distinksjonene, som definerer verden. Verdens mest berømte opprinnelsesmyte, altså Første Mosebok, begynner slik (i tilfelle noen har glemt den):

I begynnelsen skapte Gud himmelen og jorden. Jorden var øde og tom, og mørke lå over havdypet. Men Guds Ånd svevet over vannet. Da sa Gud: «Det bli lys!» Og det ble lys. Gud så at lyset var godt, og han skilte lyset fra mørket. Gud kalte lyset dag, og mørket kalte han natt. Og det ble kveld, og det ble morgen, første dag.

Kosmos' begynnelse er sammenfallende med språkets og distinksjonenes tilblivelse. Uten forskjeller eksisterer ingen ting; uten verbaliserte forskjeller blir vi språkløse. Iatmulfolket på Ny-Guinea forteller en opphavsmyste som minner om den bibelske: I begynnelsen var det ingen forskjeller mellom noen ting, og den store krokodillen Kavwokmali lå i vannkanten og slo med forberna og bakbena slik at den pisket luft, jord og vann sammen i en grøt. En dag kom den modige helten Kevambuanga og drepte krokodillen med sitt spyd. Deretter har det vært klare grenser mellom luft, jord og vann, og menneskene kan puste i luften, dyrke jorden og fiske i vannet. De første ti versene i Første Mosebok forteller omtrent den samme historien, bortsett fra at jødedommens (og senere kristendommens) abstrakte og usynlige gud er den som skiller himmel fra vann og jord fra hav. Mytene innstifter en orden som gjør verden begripelig og vennlig stemt overfor menneskene. Som Heidegger skriver et sted: Meta-

fysikkens problem er rett og slett spørsmålet om hvorfor det finnes essenser og ikke intethet i verden.

De fleste folk forteller myter om verdens og menneskehetens opprinnelse. Toneangivende teologer var lenge enige om at jorden ble til i år 4004 f.kr., etter at erkebiskop James Ussher på uklanderlig empirisk grunnlag hadde sannsynliggjort denne datoen. Darwinismen og geologien avskaffet denne myten – skjønt det tok dem lang tid å utrydde den helt – og erstattet den med mer abstrakte og utydelige opphavsmyster. Ikke desto mindre gir vitenskapen stadig svar på spørsmålene om universets opprinnelse (enten det omtales som «The Big Bang» eller noe annet) og om livets opprinnelse (som visstnok skyldtes mystiske mutasjoner i ursuppen) – iallfall når folk spør. Og det gjør de. Folk vil vite når det hele begynte, enten de er sentralafrikanske azander eller nord-amerikanske postpunkere.

En velkjent anekdote, som blant annet fortelles av Stephen Hawking, handler om den distingverte professoren som holder et populærforedrag om nye funn innen den vitenskapelige kosmologien. Etter foredraget reiser en eldre frue seg og forteller ham at «unge mann, De er meget smart, men De tar nok feil. Jorden hviler nemlig på ryggen til en gigantisk skilpadde.» Professoren klarer ikke å dy seg, men må spørre hva, etter hennes oppfatning, som befinner seg under skilpadden, men hun lar seg ikke avfeie: «Der er det skilpadder hele veien ned.» Ja, for ett sted må jo det hele begynne, ikke sant? Naturen avskyr neppe vakuum, som Pascal trodde, men mennesker later til å avsky alt som henger i løse luften uten begynnelse. Innen evolusjonslæren, som blant annet fyller tomrommet etter Første Mosebok, reises stadig spørsmålet om «når menneskeheten begynte». All forskning på gamle knokler har ikke kunnet gi noe svar, av den enkle grunn at det er glidende evolusjonsmessige overganger fra aper til mennesker. Det finnes ikke noe punkt i artens fortid der homo sapiens sprang frem fiks ferdig. Enkelte av våre forfedre brukte redskaper, enkelte stod på to, enkelte hadde muligens verbalspråk og så videre. Mange forløpere for mennesket, eventuelt tidlige mennesker, fra australopithecus til homo erectus, hadde mange, men ikke alle de kjennetegn som avgrenser det moderne mennesket. Derfor er det ikke meningsfylt å fastsette noen dato. Likevel stilles spørsmålet

fremdeles, langt inn i forskningsmiljøene, om når «det første mennesket» kunne ha levd. En oppgitt fysisk antropolog, Misia Landau, uttalte i denne sammenheng at hennes kolleger, når de trodde de drev objektiv og nøktern vitenskap, bare konstruerte narrativer etter samme mønster som Kiplings historier om hvordan elefanten fikk snabelen sin, hvordan neshornet fikk rynkete skinn og så videre. De valgte ut og satte sammen data på en slik måte at fortiden fremstod som konsistent, meningsfylt og émlinjet. – Og fremdeles er det mange som anser myter og vitenskap som motpoler!

Det viktigste enkelte trekket ved mytene er kanskje deres teleologiske karakter: de har en moral som gjør gangen fra fortid til nåtid både begripelig og meningsfylt – de gir nålevende mennesker en moralsk misjon ved å sørge for at fortiden leder frem mot dem selv. Nietzsche skriver presist i *Menschliches, Allzumenschliches*, først utgitt i 1879: «Ettersom mennesker bare respekterer det som ble grunnlagt for lenge siden og som har utviklet seg langsomt, må den som vil leve videre etter sin død ikke bare ta vare på sitt ettermæle, men i enda større grad sin fortid: hvilket forklarer hvorfor tyranner av alle slag (inkludert tyranniske kunstnere og politikere) liker å gjøre vold på historien, så den kan fremstå som en forberedelse og et springbrett som leder til dem selv.»

Nietzsches diagnose passer ikke bare på enkeltpersoner, men også på kollektiver. Historien har funnet sted, har utfoldet seg, for at de selv skal kunne finnes. Fortiden er der av hensyn til nåtiden. Ustanselig spennes vognen foran hesten gjennom disse manøvrene, som med varierende hell fremstiller nåtiden som et nødvendig produkt av en bestemt fortid. Andre fortider blir glemt, selv om de var viktigere da de var nåtid. De store afrikanske kongerikene fra perioden som i Europa er kjent som «den mørke middelalder» var blant verdens mektigste, men de er praktisk talt ukjente i dag. Det fantes ikke en europeisk stat i det femtende århundre som kunne måle seg med Mwene Mutapa (Zimbabwe), Etiopia, Songhai og Mali. I etterpåklokskapens lys ser disse statene ut som blindgater, men det var ingen historisk nødvendighet at det skulle bli slik.

I kulturhistorien og den sammenlignende kulturforskningen har det i mange år ligget et skjult premiss om at alle verdens kulturer er elaboreringer av et opprinnelig, enkelt samfunn. Claude Lévi-

Strauss' berømte «slekts-atom», som består av fire grunnleggende slektskapsrelasjoner (far-sønn, morbror-søstersønn, ektemann-kone og bror-søster), angir ett av flere slike «opprinnelige utgangspunkter» for menneskehetens kulturhistorie. Senere, «komplekse» slektskapssystemer, sier Lévi-Strauss, er videreutviklinger av det «elementære», som er universelt og allment. Samfunnet, menneskets adelsmerke, begynte ved at en mann gav sin søster til en annen mann, skriver Lévi-Strauss, og dermed ble både ekteskapet og svogerskapet innstiftet. Mer allment tilkjenner mange antropologer til stadighet en oppfatning om opprinnelighet, som gir inntrykk av at primitive samfunn var ganske stabile og statiske, altså «opprinnelige», før koloniseringen. Denne myten, som minner om den kristen-jødiske myten om syndefallet, har fremdeles stor kraft, selv om den mange ganger er blitt tilbakevist. Det skyldes at den angir en begynnelse.

Opphavsmyster kan være globale; de kan handle om hele verdens tilblivelse – eller de kan være lokale; de kan avgrense seg til å fortelle om menneskehetens eller endog ett spesifikt folks opprinnelse. Svært mange skriftløse folk forteller skapelsesberetninger hvor verden ikke eksisterte før menneskeheten, men det varierer hvorvidt ens eget folk var det første på jorden, eller om det kom til etter en fragmentering som den babelske oppløsningen Bibelen forteller om. De fleste opphavsmyster innfører imidlertid på et tidspunkt et skille mellom folkeslagene, om ikke annet for å gjøre rede for forskjellene mellom en selv og nabofolkene. Ifølge en moderne jødisk lesning av Det gamle testamente hadde Abraham to sønner, Isak og Ishmail. Jødene nedstammer fra Isak, mens araberne nedstammer fra Ishmail, som var født utenfor ekteskap. På Filippinene fortelles myten om hvordan menneskeheten ble til i Guds store stekeovn. Noen av menneskene tok han ut for tidlig; de ble lyse som japanere. Noen lot han steke for lenge så de ble svidd; de ble mørke som negritos og melanesere. Og noen ble «akkurat passe» – de var oss, filippinerne. Lugbaraene i Uganda har ellers sin egen versjon av myten om Babels tårn, som forklarer opprinnelsen av skillet mellom «svarte» og «røde» (arabiske og europeiske) folk, samt hvorfor det tales ulike språk i verden. Lugbaraenes opprinnelsesmyter dekker tre hovedfaser, som er typiske for myter av dette slaget. Først skaper Ånden alle skap-

ninger på jorden, deriblant to mennesker. Når menneskene er blitt tilstrekkelig mange, splittes de i grupper som ikke forstår hverandres språk. Deretter kommer våre forfedre til området hvor vi bor i dag, og siden den gang har vi vært ett folk med felles og eksklusiv opprinnelse.

Det er ingen vesentlig forskjell mellom primitive opphavsmyster og moderne historiebøker på dette punktet. På norske skoler lærer elevene begge skapelseshistoriene (den bibelske og den darwinistiske), og de lærer om «de første nordmenn», nemlig steinalderfolkene som slo seg ned langs deler av norskekysten etter siste istid. Disse menneskene var naturligvis ikke et fnugg norske; ikke snakket de et germansk språk, ikke identifiserte de seg som «norske» (en absurditet den gangen, naturligvis), og ikke så de ut som, eller levde på samme måte som, det man vanligvis tenker på som nordmenn. Men de gir nordmennene begynnelsen på sin nasjonale historie, og de fleste folkeslag forteller om en slik begynnelse. Innbyggerne i Dande i det østlige Zimbabwe forteller en mengde historier om hvordan forfaren Mutota og hans følge overvant farer og prøvelser for endelig å komme ned i Dandedalen, hvor hans etterkommere siden har levet (underforstått: det ville være utakknemlig og historieløst av dem å forlate den skrinne Dandedalen, ettersom det kostet forfedrene så stor innsats å komme dit). Det blir videre sagt om armenere at de forklarer azerbaijanernes påståtte mindreverdskompleks på følgende måte, visstnok ikke i et spøkefullt tonefall: «Azeriene er jo nykommere. Vi armenere har vært her i Kaukasus i over fire tusen år, men de har bare vært her i drøye tusen år.» Greske barn lærer for sin del at de nedstammer fra antikkens grekere, noe som har gitt opphav til mye stolthet og forakt for tyrkere og slaver. Det må her minnes om at dagens grekere etnisk sett nedstammer fra slaver som invaderte og bosatte seg i det nåværende Hellas i folkevandringstiden, altså etter hellenismens tilbakegang, og at makedoneren Alexander den store ikke var noen etnisk greker. Når denne diskontinuiteten ikke vies særlig oppmerksomhet i greske skolebøker, er det fordi en opphavsmyste mister mye av sin troverdighet når den ikke klarer å fremstille gangen fra fortid til nåtid som en jevn, meningsfylt prosess uten innslag av meningsløse tilfeldigheter og annen uvedkommende støy.

Hva er minstekravene til mytiske nasjonale eller etniske begynnelser; hvor dyp må en mytisk genealogi være for at folket skal ha en begynnelse? Svaret er i en viss forstand vilkårlig. Dersom vi går langt nok tilbake i tid, lar det seg faktisk vise at alle mennesker nedstammer fra én, trolig afrikansk, kvinne som levde for noe under en kvart million år siden. Alle mennesker og alle pattedyr, og for den saks skyld alle reptiler, nedstammer dessuten fra en bestemt fisk som utviklet seg til amfibie for noen hundre millioner år siden, om det skulle ha interesse. Men denne typen spørsmål har sjelden interesse i opphavsmyster som fortelles utenfor biologiinstitutter. I stedet reises et langt mer spesifikt, historisk betinget spørsmål om opprinnelse: Hvordan begynte vår nasjon eller vårt folk?

Dette spørsmålet er blitt akutt og problematisk i vår tid, kanskje særlig for de nye statene og nasjonene som er skapt av kolonitiden og som mangler en forhistorie, som de karibiske øyene, men problemet gjelder for praktisk talt alle moderne identitetskollektiver. Ingen nasjons historie kan lenger fremstilles som en serie innlysende, logisk forbundne sannheter som ugjendrivelig beviser nasjonens metafysiske eksistens hinsides historiens krumspring og tilfeldigheter. Til tross for all ambivalens og alt tvivn, forsøker nasjonsbyggere – de være seg presidenter eller poeter eller begge deler – likevel å knytte sterke symbolske bånd mellom nåtid og fortid. I Tanzania gav Shakespeare-oversetteren og presidenten Julius Nyerere sin ultramoderne afrikanske sosialisme et navn med tradisjonell klang, Ujamaa, og forsøkte derved å gi det inntrykk at det nye faktisk var gammelt og anerkjent gjennom tradisjonen. Der ble kontinuiteten med fortiden vedtatt slik at en mytisk fortid kunne brukes til å legitimere en forandringsorientert nåtid. I Sovjetunionen valgte de nye makthaverne i 1917 en annen strategi, idet de aktivt bestemte seg for å glemme kontinuiteten med tsartiden. De markerte ikke utad at de flyttet inn i Kreml, selve symbolet på tsarmakten, og forsøkte etter beste evne å skjule at maktovertagelsen på mange måter var et tilfelle av «same enterprise, new management».

Et annet eksempel, som har fellestrekk med talløse konflikter over hele verden, vedrører området som i dag er det vestlige Polen, som ble polsk etter annen verdenskrig. De beseirede tys-

kerne ble jaget som i Øst-Prøyssen, og polakker flyttet inn i deres tomme hus. Imidlertid bar all arkitektur og alle kulturlandskap i regionen preg av tysk smak, tysk kultur og tysk sosial organisasjon. Polakkene hevdet at «de vestlige territoriene» egentlig var polske, og at tyskerne bare hadde okkupert dem midlertidig. Faktisk, hevdet polske myndigheter, hadde områdene vært bosatt av slaver i middelalderen. Derfor kunne det fremstå som moralsk riktig å jage tyskere fra områder der de hadde bodd hele sitt liv, hvor deres foreldre hadde bodd og også deres besteforeldre, med den begrunnelse at de «egentlig» kom fra et annet sted.

Er det mulig for et menneske å komme fra et annet sted enn der han eller hun er født? Innenfor en mytisk forståelse av identitet: utvilsomt. Forfedrene er «oss». Et annet spørsmål er hvor de skal reise, mennesker som bor der de alltid har bodd og plutselig en dag får beskjed om å «dra hjem der de kommer fra».

Det finnes ikke bare én historie. Det finnes mange historier – og enkelte av dem er riktig dårlige. Dersom vitenskapen er vår fremste religion, er historiene våre største myter, og de forsøker da også å fremstå som vitenskapelige.

Historiene har ikke i seg selv noen annen mening enn den vi gir dem. Slik sett har Macbeth rett når han fortvilet utbryter at «Historien er en fortelling fortalt av en tulling, full av støy og sinne, og betyr ingen ting.» Derimot tillegges den mening, og enhver moderne epoke, ethvert moderne sted vil ha sin egen historieforståelse. På Trinidad er det en vanlig oppfatning at steelband-musikken har vært det viktigste bidraget til dette århundrets musikk, og for mange franskmenn er det hevet over tvil at de Gaulle var det forrige århundrets største statsmann (Gandhi har de knapt hørt om).

Hva er det som gjør historiene om fortiden så viktige for mennesker over hele verden?

Er spørsmålet naivt eller enda verre, er det banalt? I så fall vil jeg utfordre leseren til å forsøke å gi et enkelt svar på det. Det alminnelige svaret, som høres overalt fra verdens klasseværelser til UNESCOs offisielle publikasjoner, er at den forteller oss hvem vi er; den «gir oss identitet». Dette er et hult og innholdsløst svar på et komplisert spørsmål. Mennesker har i mange tusen år, over

hele verden, brukt fortiden for å legitimere nåtiden, og vår egen historieskrivning tilhører slik sett en kategori av myter som kan gjenfinnes i alle slags samfunn. Mytene kan lett analyseres som ideologi i marxistisk forstand, som falsk bevissthet. Men en slik analyse hjelper oss verken å løse problemene med rasismen i Vest-Europa, borgerkrigen på Sri Lanka, den hinduistiske fundamentalismen i India eller den etniske fragmenteringen i Afrika. Den hjelper oss bare å se ned på mennesker som holder bestemte myter hellig.

Mytene synes å ha noe allmennmenneskelig ved seg; noe universelt og dyptgripende som har å gjøre med det å være menneske, ganske enkelt. De kan derfor ikke avfeies som falsk bevissthet. De må forstås som et uttrykk for noe dyptliggende i den menneskelige væremåte. Hvis vi aksepterer denne påstanden, er det nødvendig å konkludere med at Stiklestad Nasjonale Kultursenter har en langt større oppgave enn bare å forvalte noen historier om fjerne tider. Kultursenteret er med på å forme det kollektive selvbildet i landet, intet mindre – og tro om det ikke snart er på tide med noen ansatte, eller for den del minste stater i Spelet, med rare navn og en varmere hudfarge enn blekrosa? Trelle kom visst fra forskjellige land, og det skulle forundre meg mye om ikke noen av oss nedstammer fra dem.